

People's Participation in the Improvement of Rural Environments with Reverse Migration (Case study of Mehrabad village, Ardestan county)

Homeira Mohamad Rashidi¹, Tahmine Daniali^{2✉}, Batool Bahek³

1. Ph.D Student of Geography, Islamic Azad University, Imam Khomeini (RA) Shahrari Memorial Unit, Iran
E-mail: Homaira.mohammadrashidi@gmail.com
2. Assistant Professor of Geography, Islamic Azad University Imam Khomeini (RA) Shahrari Memorial Unit, Iran
✉ E-mail: t.daniyalii@yahoo.com
3. Assistant Professor of Geography, Islamic Azad University, Imam Khomeini (RA) Shahrari Memorial Unit, Iran
E-mail: bahak.bahak@yahoo.com

How to Cite: Mohamad Rashidi, H; Daniali, T; & Bahek, B. (2023). People's Participation in the Improvement of Rural Environments with Reverse Migration (Case study of Mehrabad village, Ardestan county). *Geography and Development*, 21 (73), 122-142.

DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2023.45357.3512>

Received:

15 April 2023

Received in revised form:

30 September 2023

Accepted:

28 October 2023

Published online:

Keywords:

Improvement,
Public participation,
Village,
Reverse migration,
Mehrabad village.

ABSTRACT

Background: In order to create a balanced and sustainable development, it can be of special importance to examine living conditions and peace and prosperity both in cities and in villages. The purpose of this research is to study people's participation in the improvement of rural environments. The context of this study is to investigate the effect of reverse migration on the improvement of rural environments.

Method: The research method is ground theory. The data is the result of a semi-structured interview with 15 informed people, including the village council, village trustees and benefactors, school principals in Mehrabad village, Ardestan city. The method of selection is targeted and accessible and determining their number is to reach the saturation stage.

Research findings: two central paradigm models "textural-structural changes" and "elderly reverse migration" were chosen as two central phenomena. The selected paradigm of this research is "participatory development". Participatory development means the participants' understanding and lived experience of village improvement and the positive points of the phenomenon of reverse migration. The feeling of belonging to the village and the utilitarian and profit-oriented choice are considered to be the main causal conditions in the phenomenon of participatory development. Providing government support and allocating loans with low interest rates are the conditions that intervene in this phenomenon. According to the participants, the quantity and quality of participation in the improvement of the village can be increased by clarifying the financial sums of participation, as well as by appreciating and thanking and highlighting the participants through the virtual networks of the village.

Conclusion: Villagers have a positive view of reverse migration and people's participation in these migrations. According to them, improvement in villages is done by increasing the population and increasing people's contributions, both financially and non-financially, as well as by attracting government support.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

Extended Abstract

1. Introduction

In order to create a balanced and sustainable development, it can be of special importance to examine living conditions and peace and prosperity both in cities and in villages. The

purpose of this research is to study people's participation in the improvement of rural environments. The context of this study is to investigate the effect of reverse migration on the improvement of rural environments.

2. Methods and Material

The research method is ground theory. The data is the result of a semi-structured interview with 15 informed people, including the village council, village trustees and benefactors, school principals in Mehrabad village, Ardestan city. The method of selection is targeted and accessible and determining their number is to reach the saturation stage.

3. Results and Discussion

two central paradigm models "textural-structural changes" and "elderly reverse migration" were chosen as two central phenomena. The selected paradigm of this research is "participatory development". Participatory development means the participants' understanding and lived experience of village improvement and the positive points of the phenomenon of reverse migration. The feeling of belonging to the village and the utilitarian and profit-oriented choice are considered to be the main causal conditions in the

phenomenon of participatory development. Providing government support and allocating loans with low interest rates are the conditions that intervene in this phenomenon. According to the participants, the quantity and quality of participation in the improvement of the village can be increased by clarifying the financial sums of participation, as well as by appreciating and thanking and highlighting the participants through the virtual networks of the village.

4. Conclusion

Villagers have a positive view of reverse migration and people's participation in these migrations. According to them, improvement in villages is done by increasing the population and increasing people's contributions, both financially and non-financially, as well as by attracting government support.

Keywords: Improvement, Public participation, Village, Reverse migration, Mehrabad village.

5. References

- Abolmaali, Khadijah (2021). Qualitative researches from theory to practice, Tehran: Nashr Elm.
<https://elmpub.com/>
- Agadjanian. V, Nedoluzhko.N, Kumskov. G (2008). Eager to Leave? Intention to Migrate abroad among young people in Kyrgyzstan. *International Migration Review*, 42, 620- 651.
<https://www.jstor.org/>
- Ali Babaei, Mojtaba; Jumapour, Mahmoud. (2015). The process and pattern of rural reverse migration and effective factors on it (Case study: Hajilo village, Kabudarahang city), *Research magazine and rural planning*, year, 5, number 4, Serial number 16: 105-91.
<https://jrrp.um.ac.ir/article>
- Azkiya, Mustafa; Ahmad Resh, Rashid and Partazian, Kambiz. (2016). *Qualitative research methods from theory to practice*, second volume, first edition, Tehran: Keihan.
<https://www.agahbookshop.com/>
- Blues, Arefe. (2017). Analysis of effective factors on reverse migration to peripheral main villages, Tabriz, master's thesis, field of geography - geography and planning Rural - Sustainable Rural Development Management, Faculty of Planning and Environmental Sciences: Tabriz University.
<https://irandoc.ac.ir/>
- Ebrahimzadeh Asmin, Hossein; Ashtari Mehrjardi, Abazar; Islam, Iman. (2018). Rural reverse migration with urban lifestyle change, scientific-research quarterly, new attitudes in human geography, twelfth year, first issue: 16.186
<https://geography.garmsar.iau.ir/>

- Fayaz, Zahra Sadat. (2017). Analysis of the ecosystem capacity of Semiram city along with the reverse migration planning, master's thesis, field of urban planning – urban planning, Faculty of Arts: University of Isfahan.
<https://irandoc.ac.ir/>
- Ganguly, Shrimoyee (2022). Reverse migration and exports at extensive margin: case of a small dependent economy, *Indian Economic Review* volume 57, 321-348.
<https://link.springer.com/>
- Haj Hosseini, Hossein. (2016). A series of migration theories, *Strategy Quarterly*, No. 41: 249-245.
<https://irandoc.ac.ir/>
- Khan, Asma & Arokkiaraj (2021). Challenges of reverse migration in India: a comparative study of internal and international migrant workers in the post-COVID economy.
<https://comparativemigrationstudies.springeropen.com/>
- Kreuzera, Maria , Hans Mühlbacherb , Sylvia von Wallpach (2018). Home in the re-making: Immigrants' transcultural experiencing of home, *Journal: Journal of Business Research - Volume 91, October 2018, 334-341.*
<https://www.sciencedirect.com/science>
- Namdar, Mahboobeh; Anabestani, Aliakbar; Rahnama, Mohammad Rahim; Akbarian Rounizi, Saeed Reza. (2019). Analysis of the effects of remittances of international migrants on sustainable development, Villages in the south of Fars Province, *Space Economy and Rural Development Quarterly*, 9th year, second number: 198-173.
<https://serd.khu.ac.ir/>
- Mir Falah Nasiri, Seyyed Nemat Hella; Del Azimi, Farideh; Sabbaghi, Shahal. (2015) Is reverse migration searching in the country now?
<https://ssicenter.mcls.gov.ir/>
- Mohajerani, Ali Asghar; Village, Zahra. (2014) Investigating reverse migration and its effect on Economic, social development and cultural and political changes in the villages of Tonekabon cities and Ramsar located in Mazandaran, 1385-1390, *Journal of Urban Sociological Studies*, University Dehaghan, year, 5, number 13: 194-167.
<https://urb.dehaghan.iau.ir/>
- Mahmoudian, Hossein; Shahpari Thani, Dawood. (2017) Identifying and prioritizing effective factors On people's desire to migrate from Abadan using multi-criteria decision-making techniques, *letter of Demographic Association of Iran*, 13th year, number 26: 118-89.
<https://www.jpaiassoc.ir/>
- Massey, D.S.J. Arango. G. Hugo, A. Kouaouci, and J.E. Taylor (1993)." Theories of International Migration: A Review and Appraisal" *Population and Development Review*, 19(3):431-466.
<https://www.jpaiassoc.ir/>
- Piras, R (2017). A long- run analysis of push and pull factors of internal migration in Italy. Estimation of a gravity model with human capital using homogeneous and heterogeneous approaches. *Papers in Regional Science*, 96(3), 571-602.
<https://rsaiconnect.onlinelibrary.wiley.com/>
- Rahmati, Maryam. (1400). Today's village life on the edge of Gamasiyab river in Biston (Kermanshah); improvement and modernization of villages near the historical area of Biston, thesis of Master's degree, Architectural Engineering, Tehran University of Arts, Farabi International Campus.
<https://irandoc.ac.ir/>

- Rajan, S. I., & Zachariah, K. C (2020). New Evidences from the Kerala Migration Survey, 2018. *Economic and Political Weekly*, 55(4).
<https://www.epw.in/journal/2020/4/special-articles/new-evidences-kerala-migration-survey-2018.html>
<https://www.epw.in/journal>
- Salimi, Kaveh (2018). Social and economic factors related to the motivation of reverse migration. A case study of the city of Saqqez, master's thesis, field of social sciences - science research Social Science (Social Science Research), Faculty of Literature and Human Sciences: Hakim Sabzevari University.
<https://irandoc.ac.ir/>
- Satadru Sikdar and Preksha Mishra (2020). Reverse Migration during Lockdown: A Snapshot of Public Policies, National Institute of Public Finance and Policy New Delhi, Working Paper No. 318.
<https://www.nipfp.org.in/>
- Schuerkens, Ulrike (2005). "Transnational Migration and Social Transformations: A Theoretical Perspective", *Current Sociology*, Vol. 57, No. 4, 575-557.
<https://www.migpolgroup.com/>
- Sen, Sunanda (2022). Pandemic and the Reverse Migration of Labour in India, The site is maintained by the Economic Research Foundation, New Delhi.
<https://www.macrosan.org/>
- Silverman, D (2013). *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*.
<https://www.amazon.com/>
- Zweig, David Tsai, & Kellee S. Singh, Alwyn Didar (2021). Reverse entrepreneurial migration in China and India: The role of the state, *World Development*, Volume 138.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105192>.
<https://www.sciencedirect.com/>

مشارکت مردمی در بهسازی محیط‌های روستایی با مهاجرت معکوس مطالعه موردی: روستای مهرآباد شهرستان اردستان

حمیرا محمد رشیدی^۱، دکتر تهمنه دانیالی^{۲*}، دکتر بتول باهک^۳

مقاله پژوهشی

چکیده

برای ایجاد توسعه متوازن و پایدار، بررسی شرایط زیست و زندگی توأم با آرامش و رفاه چه در شهرها و چه در روستاها، می‌تواند اهمیت ویژه‌ای داشته باشد. هدف این پژوهش مطالعه مشارکت مردمی در بهسازی محیط‌های روستایی است. زمینه این مطالعه، بررسی اثرگذاری مهاجرت معکوس بر بهسازی محیط‌های روستایی است. روش پژوهش گرند تئوری است. داده‌های حاصل مصاحبه نیمه‌ساخت یافته با ۱۵ نفر از افراد مطلع اعم از شورای روستا، معتمدان و خیران روستا، مدیران مدرسه در روستای مهرآباد شهرستان اردستان است. طریقه انتخاب، هدفمند و دردسترس و تعیین تعداد آن‌ها رسیدن به مرحله اشباع است. دو مدل پارادایمی محوری «تغییرات بافتاری-ساختاری» و «مهاجرت معکوس سالمندان»، به‌عنوان دو پدیده محوری انتخاب شدند. پارادایم انتخابی این پژوهش، «آبادسازی مشارکتی» است. منظور از آبادسازی مشارکتی، درک و تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان از بهسازی روستا و نقاط مثبت پدیده مهاجرت معکوس است. احساس تعلق خاطر به روستا و انتخاب نفع‌گرایانه و انتفاعی از عمده‌ترین شرایط علی در پدیده آبادسازی مشارکتی به‌شمار می‌رود. انجام حمایت‌های دولتی و اختصاص وام‌های با نرخ سود کم، شرایط مداخله‌گر در این پدیده به‌حساب می‌آید. به‌زعم مشارکت‌کنندگان با شفاف‌سازی مبالغ مالی مشارکتی و همچنین با قدردانی و تشکر و برجسته‌کردن افراد مشارکت‌کننده از طریق شبکه‌های مجازی روستا، می‌توان بر کیفیت و مشارکت در بهسازی روستا افزود. روستائیان دید مثبتی نسبت به مهاجرت معکوس و مشارکت‌های مردمی این مهاجرت‌ها دارند. به‌زعم آن‌ها، بهسازی در روستاها با افزایش جمعیت و افزایش مشارکت‌های مردمی چه از نظر مالی، چه غیرمالی و همچنین جلب حمایت‌های دولتی صورت می‌گیرد.

جغرافیا و توسعه، شماره ۷۳، زمستان ۱۴۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۶

تاریخ بازنگری داوری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۶

صفحات: ۱۴۲-۱۲۲

واژه‌های کلیدی:

بهسازی، مشارکت مردمی، روستا، مهاجرت معکوس، روستای مهرآباد.

مقدمه

مدیریت و برنامه‌ریزی دقیق همراه باشد. روستاها، رگ‌های حیاتی جوامع محسوب می‌شوند. اهمیت و حساسیت مسائل مرتبط با روستا و روستائیان بر هیچ صاحب‌نظری پوشیده نیست. روستاها بیشترین تولید محصولات کشاورزی و غذایی و همچنین بخش اعظمی از محصولات دامی و صنایع دستی را به خود اختصاص داده‌اند؛ بنابراین وضعیت روبه‌پیشرفت روستاها، نشان از وضعیت روبه‌پیشرفت جوامع و سیر درست آن‌ها در مسیر توسعه است. در سال‌های بعد از انقلاب، به جهت

روستاها به جهت کمبود امکانات رفاهی و فضای کوچک برای خانه‌سازی، همواره جمعیت متناسب با فضا و امکانات خود را داشته‌اند. اگرچه در طی دهه‌های گذشته، امکانات رفاهی روستاها، از جهت تأمین آب لوله‌کشی، برق، خانه بهداشت، گاز و مخابرات، پیشرفت چشم‌گیری داشته است، اما هنوز این مناطق آمادگی پذیراشدن برای برگشت مجدد مهاجرکنندگان خود را ندارد. از سوی دیگر، این مهاجرت‌های معکوس باید با

۱. دانشجوی دکتری جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهر ری، ایران

۲. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهر ری، ایران (نویسنده مسئول)

۳. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهر ری، ایران

Homaira.mohammadrashidi@gmail.com

t.daniyalii@yahoo.com

bahak.bahak@yahoo.com

وضعیت نامطلوب روستاها، به‌ویژه از لحاظ امکانات رفاهی و اشتغال، با پدیده مهاجرت از شهر به روستا مواجه بودیم. اگرچه هم‌اکنون این پدیده از بین نرفته است، اما در کنار آن، مهاجرت معکوس، پدیده جدیدی است که نیاز به بررسی و پژوهش دارد. به عبارت دیگر، مهاجرت، یک استراتژی خوش‌بینانه برای ایجاد تحول مثبت معیشتی به‌ویژه در بین جوانان کارگر به شمار می‌رود (Rajan & Zachariah, 2020). افراد گاهی برای تغییر شرایط یا عوامل ناخوشایندی مانند، بیکاری، فقر، بیماری، مشکلات سیاسی، تنگناهای اجتماعی، فرهنگی و... اقدام به مهاجرت می‌کنند (Ganguly, 2022: 321-348). برای ایجاد توسعه متوازن و پایدار، بررسی شرایط زیست و زندگی توأم با آرامش و رفاه چه در شهرها و چه در روستاها، می‌تواند اهمیت ویژه‌ای داشته باشد (Zweig et al, 2021).

«آمار دقیقی از میزان گستردگی این پدیده در کل کشور موجود نیست، اما وجود اطلاعات، آمار، تحقیقات، وبلاگ‌نوشته‌هایی از سرتاسر کشور شامل تبریز، اغلب شهرهای منطقه ساحلی دریای خزر، مشهد، یزد، اراک، شیراز و... مؤید این ادعاست. ضمناً گسترش خانه‌های دوم و حضور مالکان غیربومی در روستاها، بالطبع ایرادات چشمگیری بر جوامع روستایی خواهد گذاشت که ضرورت بررسی این پدیده و پیامدهای آن دوچندان است. در حال پدیده جدید و روبه‌رشد مهاجرت معکوس در قالب خانه‌های دوم علاوه بر مردم عادی به‌تازگی مورد توجه دولت نیز قرار گرفته، زیرا این نوع مهاجرت و ساخت خانه‌های ویلایی و آپارتمانی در محیط‌های روستایی، ساخت و ریخت روستاها را تغییر داده، باعث تغییر کاربری باغات و زمین‌های کشاورزی، تعرض و تجاوز به حریم رودخانه‌ها، تغییر چشم‌انداز روستایی، افزایش مقاومت‌های اجتماعی در برابر ورود افراد جدید، افزایش فشار جمعیتی بر روستا، کاهش یا تغییر ارزش‌های سنتی روستا و ارائه ایده‌ها و ارزش‌ها و

بیان مسئله

«مسئله مهاجرت به‌صورت مهاجرت از روستا به شهر، از شهر به روستا، از روستا به روستا یا از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ، در جامعه اتفاق می‌افتد. شکل غالب مهاجرت در اکثر کشورهای جهان سوم از جمله ایران، حرکت یک‌سویه و عموماً بدون بازگشت روستاییان به شهرها است، اما طی دهه‌های اخیر به نظر می‌رسد در نواحی روستایی کشور، الگوی دیگری از مهاجرت با عنوان مهاجرت معکوس شکل گرفته است» (میرفلاح نصیری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴).

در دهه‌های گذشته، در کشور ما، بیشتر مهاجرت‌ها از روستاها به سمت شهرها بود؛ اما در سال‌های اخیر شاهد پدیده مهاجرت معکوس و بازگشت مهاجران از شهرها به روستاها هستیم. در سال‌های اخیر، این مسئله شدت و گسترش بیشتری داشته است. «در نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، تعداد مهاجران از شهر به روستا، بیش از مهاجران روستا به شهر بوده است. طی این دوره، تعداد افرادی که از شهر به روستا مهاجرت کرده‌اند، ۷۵۵۵۴۶ نفر و تعداد افرادی که از روستا به شهر مراجعه کرده‌اند، ۶۵۵۲۵۱ نفر بوده است که ۱۰۰ هزار نفر بیشتر از مهاجرت روستا به شهر بوده است» (علی بابایی و جمعه‌پور، ۱۳۹۵: ۹۲).

معکوس، درصدد مطالعه و شناخت پیامدهای این پدیده در جامعه هدف است. جدول ۱، روند مهاجرت از شهر به شهر یا از شهر به آبادی و روستا را نشان می‌دهد. در دوره ۵ ساله آخر منتهی به سال ۱۳۹۰، روند مهاجرت از شهر به روستا (مهاجرت معکوس) بیشترین رقم را در طی چهار دوره ۵ ساله داشته است.

روستای مهرآباد، به دلیل برگشت مجدد بسیاری از افرادی که در سال‌های پیشین، از روستا مهاجرت کرده بودند، اکنون یکی از صدها روستایی است که با برگشت مهاجران مواجه شده است. این بازگشت، می‌تواند پیامدهای مثبت و منفی با خود به همراه داشته باشد؛ بنابراین این پژوهش با هدف بررسی مشارکت مردمی و علل و زمینه‌های پدیده مشارکت

جدول ۱: تعداد مهاجران برحسب مبدأ و مقصد آخرین مهاجرت طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰

مقصد مهاجرت		مبدأ مهاجرت	
آبادی	شهر	شهر	آبادی
۷۵۵۵۴۶	۳۲۵۹۰۴۰	شهر	۱۳۸۵-۱۳۹۰
۳۶۸۷۰۸	۶۵۵۲۵۱	آبادی	(دوره ۵ ساله)
۲۳۷۳۰	۷۸۷۸۹	خارج از کشور	
۷۶۹۵۳	۲۶۷۳۱۱	اظهاری نشده	
۲۰۰۴۰۱۲	۶۳۸۵۶۶۵	شهر	۱۳۷۵-۱۳۸۵
۱۰۶۴۰۴۳	۲۳۳۰۰۵۴	آبادی	(دوره ۱۰ ساله)
۶۲۳۳۶	۱۹۸۱۵۹	خارج از کشور	
۱۸۰۴۹	۸۵۸۳۲	اظهاری نشده	
۱۵۴۰۶۹۴	۴۰۶۲۱۷۱	شهر	۱۳۶۵-۱۳۷۵
۹۴۳۰۹۵	۱۸۸۹۹۰۵	آبادی	(دوره ۱۰ ساله)
۱۰۰۶۱۷	۱۳۷۷۱۴	خارج از کشور	
۱۱۶۸۹	۳۲۸۸۵	اظهاری نشده	
۶۷۸۷۱۷	۱۹۱۲۲۴۰	شهر	۱۳۶۶-۱۳۶۵
۶۹۰۲۱۸	۱۵۳۵۵۲۷	آبادی	(دوره ۱۰ ساله)
۳۳۲۸۴۰	۳۶۷۱۳۸	خارج از کشور	
۵۸۶۸۸	۱۶۹۳۱۹	اظهاری نشده	

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن

و روستا، ۱۳۹۳: ۱۹۵)؛ بنابراین برای ایجاد توسعه متوازن و پایدار، بررسی شرایط زیست و زندگی توأم با آرامش و رفاه چه در شهرها و چه در روستاها، می‌تواند اهمیت ویژه‌ای داشته باشد. در نگاه اول چنین به نظر می‌رسد که مهاجرت معکوس، حاکی از روند روبه‌رشد امکانات روستایی دارد که برای شهرنشینان ایجاد جذابیت می‌کند، اما با بررسی دقیق وضعیت مهاجرت‌کننده به روستاها، شرایط و گنجایش رفاهی و

امروزه می‌توان شاهد بازگشت شهرنشینان به روستاها بود که به نام مهاجرت معکوس یا کوچ بازگشتی معروف می‌شود. با توجه به تعریف مهاجرت بازگشتی -یعنی مهاجرت از روستا به شهرها- می‌توان بیان کرد که تأثیرات این‌گونه مهاجرت‌ها نیز می‌تواند هم بر شهرها و هم بر روستاها باشد؛ بنابراین پرداختن به مهاجرت برگشتی، تنها پرداختن به روستا نیست، بلکه شهر را نیز تحت الشعاع خود قرار می‌دهد (مهاجرانی

فیزیکی روستاها و سایر مسائل مربوط، اهمیت بازنگری و مدیریت این پدیده را نشان می‌دهد. هدف اصلی پژوهش عبارت است از: بررسی مشارکت مردمی در بهسازی محیط‌های روستایی.

اهداف فرعی پژوهش شامل موارد زیر است:

- ۱ - مطالعه درک مشارکت‌کنندگان از علل و شرایط مداخله‌گر در انجام مشارکت‌های مردمی.
- ۲ - راهبردهای مشارکت‌کنندگان برای بهسازی روستا.

۳ - پیامدهای مشارکت‌های مردمی برای روستا.

رحمتی (۱۴۰۰)، در پژوهشی با هدف بررسی «بهسازی و معاصرسازی روستاها در جوار محوطه تاریخی بیستون، به این نتیجه رسید که هرچند شناسایی و حفاظت از بافت با ارزش روستاها در جهت حفظ میراث فرهنگی و تاریخی اهمیت دارد، چگونگی حفاظت و رسیدگی به این‌گونه بافت‌ها اهمیتی مضاعف دارد؛ بنابراین موضوع این تحقیق بهسازی و طراحی زیرساخت‌های خدماتی برای هر روستا و در ترکیب با یکدیگر و مبتنی بر ارزش‌ها، به‌گونه‌ای که منجر به حفاظت از ارزش بافت روستاهای منتخب در ناحیه بیستون کرمانشاه، و تداوم و ارتقای آن‌ها شده است».

براساس نتایج پژوهش نامدار و همکاران (۱۳۹۹)، با عنوان «تحلیل اثرات سرمایه‌های ارسالی مهاجران بین‌المللی بر توسعه پایدار روستاهای جنوب استان فارس، بین سرمایه‌های ارسالی مهاجران و توسعه پایدار فرهنگی منطقه، رابطه معنادار و مستقیم وجود دارد». سلیمی (۱۳۹۸)، در تحقیق خود با عنوان «عوامل اجتماعی و اقتصادی مرتبط با انگیزه مهاجرت معکوس، نمونه موردی شهر سقز، نشان داد که رابطه بین انگیزه مهاجرت معکوس و متغیرهای اصلی شامل سرمایه اجتماعی، تعلق بومی، خدمات و امکانات و فاصله مکانی معنی‌دار است. مهاجرت معکوس برآیندی از وضعیت اجتماعی، اقتصادی و ویژگی‌های

فردی مهاجران است. به عبارتی انگیزه بازگشت به روستایی مهاجران بیشتر بازتابی از جاذبه‌های روستایی، دافعه‌های شهری و هزینه و فایده‌های آن است».

براساس نتایج پژوهش ابراهیم‌زاده‌آسمین و همکاران (۱۳۹۸)، با عنوان «مهاجرت معکوس روستایی با تغییر سبک زندگی شهری، مشخص شد که مهاجرت معکوس فصلی یا موقت بیشتر در روستاهای فارس‌زبان گسترش یافته در برخی روستاها، ایجاد خانه‌های دوم باعث بروز اختلاف میان ساکنان شده و در برخی مواقع اثرات اجتماعی-فرهنگی چون ایجاد اتحاد و همدلی و جلب مشارکت آنان در اقدامات روستا داشته است». بلوس (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل عوامل مؤثر بر مهاجرت معکوس به روستاهای پیرامونی کلان‌شهر تبریز، نشان داد که ارزیابی روند مهاجرت معکوس اکثر روستاهای مورد مطالعه از روند افزایشی برخوردار نیستند و مهم‌ترین عامل مؤثر بر مهاجرت معکوس در روستاهای پیرامونی کلان‌شهر تبریز، توانمندی‌های روستایی آن است و نه سرریز جمعیتی شهر تبریز». نتایج پژوهش فیاض (۱۳۹۷)، ذیل عنوان «تحلیل ظرفیت زیست‌بوم شهرستان سمیرم در راستای برنامه‌ریزی مهاجرت معکوس، نشان می‌دهد که مهم‌ترین پتانسیل‌های سمیرم وجود جاذبه گردشگری، چشمه‌ها و رودخانه‌ها، قابلیت باغداری، نیروی کار متخصص و مهم‌ترین فرصت‌ها ایجاد امکانات رفاهی، امکان فرصت اشتغال پایدار، مدیریت فضاهای گردشگری و صنایع تبدیلی است. همچنین عوامل مهم تأثیرگذار بر مهاجرت معکوس در بُعد مدیریتی، قوانین مصوب تقویت باغداری و ایجاد صنایع مرتبط و سیاست‌های تشویقی دولت، در بُعد اقتصادی؛ استفاده از جاذبه گردشگری در جهت فرصت شغلی و کارآفرینی، در بُعد اجتماعی؛ ارتقای کیفیت خدمات رفاهی، تعلق خاطر به شهر و ارتباط با نزدیکان، در بُعد زیست‌محیطی؛ آب‌و‌خاک مناسب است».

در هند در پاسخ به این همه‌گیری COVID-19 به‌طور مناسب به‌عنوان یک استراتژی پیشگیرانه مؤثر مورد تحسین قرار گرفته است. با این حال، یک دام ناراحت‌کننده «مهاجرت معکوس» گسترده مهاجران بوده است کارگران از مراکز مقصد در تلاش برای فرار از گرسنگی ناشی از سقوط ناگهانی اشتغال و فقدان سازوکارهای مؤثر حمایت اجتماعی. در همه‌گیری نه‌تنها مسائل فوری را در خط‌مقدم بحث‌های سیاسی قرار داده است از این گروه به‌ویژه آسیب‌پذیر، بلکه مسائل گسترده‌تر مربوط به آن‌ها شرایط شناسایی و استخدام غیررسمی در کارگران مهاجر، کارگران مهاجر بین‌ایالتی به‌دلیل غیرقابل‌حمل بودن به‌ویژه متأثر شده‌اند.»

کرورز^۵ و همکاران (۲۰۱۸)، در مقاله‌ای با عنوان، «خانه مهاجرت، تجربه فرهنگی، مصرف، می‌نویسند: «مهاجران در زمینه مهاجرت بین‌فرهنگی بی‌سابقه، تلاش می‌کنند تا با فرهنگ‌های جدید سازگار شوند. تجربه خانه به‌عنوان جسمی، اجتماعی، فردی و متعلق به زمان برای فرایندهای سازگاری مهاجران مهم است.» نتایج پژوهش کرو^۶ (۲۰۱۰)، با عنوان، عوامل مؤثر بر تصمیمات مهاجرت روستایی در اسکاتلند: تجزیه و تحلیل شواهد، در بررسی عوامل مؤثر بر تصمیمات مهاجرت روستایی در اسکاتلند نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی (نظیر بیکاری و نیاز به یک کار با کیفیت بالا و درآمد پایین در روستاها) و عوامل خدماتی رفاهی (کمبود امکانات در روستاها) بر تصمیم مهاجرت روستاییان به شهر مؤثرند. دستمان و ویس^۷ (۲۰۰۷)، در پژوهشی با عنوان، مهاجرت بازگشتی: تئوری و تجربی شواهد و مدارک، درباره اشکال مهاجرت که غیردائمی هستند صحبت می‌کنند. با توجه به یافته‌های این پژوهش، مهاجرت‌های موقت که در آن تصمیم بازگشت توسط مهاجر گرفته می‌شود، احتمال بازگشت مکرر است. آن‌ها سپس یک

سن^۱ (۲۰۲۲)، در مطالعه‌ای با عنوان، همه‌گیری و مهاجرت معکوس نیروی کار در هند، می‌نویسد: کارگران مهاجر در بالا بخشی از نیروی کار «غیررسمی» هستند که ۹۳ درصد از کل نیروی کار را تشکیل می‌دهند که به‌سختی به مزایایی دسترسی دارند که هنوز برای کارگران در بخش‌های سازمان‌یافته رسمی وجود دارد. جریان فعلی مهاجرت معکوس در هند که از شهر به روستا است، در هیچ یک از مقوله‌هایی که الگوهای معمول حرکت از روستا به مراکز شهری را توصیف می‌کند، قرار نمی‌گیرد.

خان و آروکریاج^۲ (۲۰۲۱)، در پژوهشی با عنوان، چالش‌های مهاجرت معکوس در هند: مطالعه تطبیقی کارگران مهاجر داخلی و بین‌المللی در اقتصاد پس از کووید، به این نتایج رسیدند که در هند، محرک‌های اصلی مهاجرت داخلی و بین‌المللی، بیکاری غالب، بازار کار رقابتی و افزایش چشم‌انداز معیشت در ایالت یا کشور مقصد است. با این حال، قرنطینه سراسر و بسته‌شدن مرزهای بین‌ایالتی و بین‌المللی برای کنترل همه‌گیری کووید-۱۹ باعث مهاجرت معکوس کارگران مهاجر غیررسمی شد. این امر مستلزم آن است که دولت‌های مرکزی و ایالتی به‌طور جمعی استراتژی‌هایی را ایجاد کنند تا امکان مهاجرت معکوس و ادغام مجدد آن‌ها در اقتصاد پس از کووید را فراهم کنند. آگریوال و سینگ^۳ (۲۰۲۱)، در پژوهشی با عنوان، «مهاجرت معکوس: یک وضعیت بالقوه، معتقدند که با شروع همه‌گیری کووید-۱۹ بدبختی‌هایی با مهاجرت دسته‌جمعی کارگران مهاجر در هند به وجود آمد. این مشکلات برای نیروی کار عظیم هند، ایجاد شد. آن‌ها به مهاجرت معکوس به‌عنوان یک فرصت نگاه می‌کنند.» استادریو و پرکشا^۴ (۲۰۲۰)، در پژوهشی با عنوان، مهاجرت معکوس، معتقدند، «تحمیل یک قرنطینه سراسری

5. Kreuzera

6. Crow

7. Dustmann and Weiss

1. Sen

2. Khan & Arokkaraj

3. Aggarwal and Singh

4. Satadru and Preksha

مدل ساده طرح کردند که تصمیم یک مهاجر برای بازگشت به کشور زادگاهش، با وجود دستمزدهای بالاتر در کشور میزبان را منطقی می‌کند. سه انگیزه برای مهاجرت موقت در نظر آن‌ها عبارت‌اند از: تفاوت در قیمت‌های نسبی در کشور میزبان و کشور اصلی، مکمل‌های بین مصرف و مکان جایی که مصرف صورت می‌گیرد و امکان انباشت سرمایه انسانی در خارج از کشور که پتانسیل درآمدی مهاجر را در بازگشت به کشور افزایش می‌دهد. آخرین انگیزه بازگشت، گسترش‌هایی که امکان ناهمگونی مهاجر را فراهم می‌کند.

پیرس^۱ (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان «عوامل جذب و دفع مهاجرت داخلی در ایتالیا: برآورد مدل گرانشی با سرمایه انسانی با استفاده از رویکردهای همگن و ناهمگن» به این نتیجه رسید که متغیرهای اقتصادی کلان عامل اصلی جریان‌های مهاجرت داخلی ایتالیا طی دوره ۱۹۷۵ تا ۲۰۰۵ هستند.

مبانی نظری

«روانشتاین در سال ۱۸۸۵ مقاله معروفی با عنوان «قوانین مهاجرت» ارائه کرد. خلاصه این قوانین به شرح زیر است:

الف: مهاجرت و مسافت: براساس نظر روانشتاین اکثر مهاجران مسافت کوتاهی را طی می‌کنند و با افزایش مسافت میزان مهاجرت کاهش می‌یابد. به عبارت دیگر میزان مهاجرت با فاصله رابطه دارد.

ب: مهاجرت مرحله‌ای: به اعتقاد روانشتاین مهاجرت به صورت یک مرحله‌ای انجام می‌پذیرد و آهنگ مهاجرت در جهت مراکز تجاری و صنعتی است. در این فرایند روستاییان روستاهای دوردست شکاف‌هایی را که در جمعیت روستاییان که اهالی آن‌ها به شهر مهاجرت کرده‌اند را پر می‌کنند.

ج: جریان و ضدجریان: هریک از جریان‌های اصلی مهاجرت یک ضد جریان جبرانی را ایجاد می‌کند.

د: اختلاف روستا-شهر در تمایل به مهاجرت: اهالی شهرک‌ها نسبت به اهالی نواحی روستایی کمتر مهاجرت می‌کنند. به عبارت دیگر هرچه اختلاف مبدأ و مقصد کمتر شود، احتمال مهاجرت نیز کمتر می‌شود.

ر: افزونی شمار زنان در بین مهاجران در مسافت‌های کوتاه: به نظر می‌رسد که تعداد زنان در بین مهاجران مسافت‌های کوتاه نسبت به مردان برتری داشته باشند.

ز: تکنولوژی و مهاجرت: روانشتاین معتقد است با افزایش تکنولوژی، مهاجرت بیشتر صورت می‌پذیرد.

ذ: غلبه انگیزه‌های اقتصادی: قوانین بد یا ظالمانه؛ مالیات سنگین، عدم جاذبه‌های اقلیمی، شرایط اجتماعی نامساعد و حتی اجبار... در بروز مهاجرت مؤثر هستند، ولی هیچ‌یک از این عوامل بیش از ملاحظات مادی و اقتصادی برتری ندارند. در سه‌چهارم قرنی که گذشت، نظریات روانشتاین مورد اعتراض شدید بعضی از نظریه‌پردازان قرار گرفته است؛ با وجود این هنوز نظرات وی مورد اقتباس بسیاری نیز قرار می‌گیرد» (حاج‌حسینی، ۱۳۸۵: ۲۴۶).

مطابق با این تئوری محرومیت نسبی استارک^۲، «رفاه و خشنودی خانوار نه تنها از افزایش در وضعیت صرف اقتصادی ناشی می‌شود، بلکه همچنین از طریق مقایسه با دیگر خانوارها در اجتماع مرجع^۳ صورت می‌گیرد. یعنی اینکه خانوارها نه تنها در جهت بهتر شدن درآمدشان فعالیت می‌کنند، بلکه می‌خواهند درآمدشان را نسبت به درآمد دیگران در اجتماع ترفیع دهند. گرچه خانوارها اگر درآمدشان پایین باشد، به مهاجرت برانگیخته می‌شوند، اما اگر سطح درآمد در همه‌جا پایین باشد، سطح انگیزش کاهش خواهد یافت. اگر برخی خانوارها درآمد بیشتری داشته باشند، خانوار فقیر، هم به‌طور نسبی و هم به‌طور مطلق احساس

2. Stark
3. Reference Community

1. Piras

معکوس، حاکی از روند روبه‌رشد امکانات روستایی دارد که برای شهرنشینان ایجاد جذابیت می‌کند، اما با بررسی دقیق وضعیت مهاجرت‌کننده به روستاها، شرایط و گنجایش رفاهی و فیزیکی روستاها و سایر مسائل مربوط، اهمیت بازنگری و مدیریت این پدیده را نشان می‌دهد.

روش تحقیق

«در میان گونه‌های مختلف پژوهش کیفی، روش نظریه بنیانی از جمله روش‌هایی برای پژوهشگران توسعه است که قصد شناخت منظم دیدگاه‌ها و معانی افراد در یک موقعیت خاص را دارند. واژه گراند (زمینه‌ای)، در این عبارت نشانگر آن است که هر نظریه و گزاره‌ای که براساس این روش تدوین می‌شود، بر زمینه‌ای مستند از داده‌های واقعی بنیان نهاده شده است؛ در واقع نظریه بنیانی روشی است برای کسب شناخت درباره موضوع مورد مطالعه و موضوع یا موضوعاتی که پیش‌تر درباره آن‌ها پژوهش جامع و عمده‌ای صورت نگرفته و دانش ما در آن زمینه محدود است» (ازکیا و احمد رش و پارتازیان، ۱۳۹۶: ۲۷۰). فرایندی بودن جمع‌آوری اطلاعات و رفت و برگشتی بودن آن، برای کسب داده‌های کیفی و امکان تحلیل دوباره میان نظریه و میدان، این امکان را به وجود می‌آورد تا شناخت نظری کامل‌تری از موضوع مورد مطالعه برای پژوهشگر فراهم شود. محقق در این پژوهش، قصد شناخت درک و تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان مورد نظر (از پدیده مهاجرت معکوس)، دارد. این روش با تأکید بر مصاحبه‌های عمیق همراه با مشاهده و درگیری در میدان و موضوع، روشی مناسبی برای پژوهش حاضر است.

با توجه به خاصیت فرایندی روش گردند تئوری و امکان رفت‌وبرگشت بین داده‌ها و میدان پژوهش و همچنین، به دلیل برخوردار بودن این روش از مصاحبه با سؤالات نیمه‌ساخت‌یافته که محقق را در اجرای

محرومیت کرده و انگیزه به مهاجرت، به همان نسبت بالاتر خواهد رفت» (Massey, 1993: 13). این رویکرد، با توجه به محرومیت در یک منطقه نسبت به منطقه دیگر، امکان بالقوه و بالفعل و برخوردار بودن از مزایای دیگر و رفع نسبی محرومیت، حرکت مهاجرتی را تبیین می‌کند؛ اما در خصوص مهاجرت معکوس، باید جنبه‌های دیگری از محرومیت در مناطق مرفه‌تر، مثل دل‌تنگی برای سرزمین و زادگاه مادری، میل به بازگشت به خانه پدری و وابستگی‌های طایفه‌ای و... را در نظر گرفت. «اورت لی، نظریه مهاجرت خود را به عنوان مفهومی که حاوی عوامل مبدأ و مقصد، مجموعه موانع مداخله‌کننده و یک سلسله عوامل شخصی است، به منظور تنظیم فرضیه‌های عمومی در خصوص حجم مهاجرت، گسترش جریان و ضد جریان مهاجرت و خصوصیات مهاجران به کار می‌برد» (Schuerkens, 2005: 24) «نظریه لی به «نظریه جاذبه دافعه» مشهور است. براساس این نظریه، عوامل جاذبه مقصد و دافعه مبدأ، اعم از سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... تمایل به مهاجرت را تا حدود زیادی تحت تأثیر قرار می‌دهد و در مرحله بعد و در صورت مهیا بودن شرایط و امکانات مناسب، این تمایل تبدیل به رفتار می‌شود. در کنار این عوامل، مقولاتی چون هزینه‌های مهاجرت، ویژگی‌های روحی و روانی، ارزش‌ها و آمال افراد، تمایل به مهاجرت آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در مدل لی، زمانی که عوامل دافعه (منفی) در مبدأ و از سوی دیگر عوامل جاذبه (مثبت) در مقصد بیشتر باشند، احتمال تصمیم به مهاجرت بالا می‌رود» (محمودیان و شهپری‌ثانی، ۱۳۹۷: ۹۴).

برای ایجاد توسعه متوازن و پایدار، بررسی شرایط زیست و زندگی توأم با آرامش و رفاه چه در شهرها و چه در روستاها، می‌تواند اهمیت ویژه‌ای داشته باشد. در نگاه اول چنین به نظر می‌رسد که مهاجرت

نیز منجر شد که از مشارکت‌کنندگان بعدی، پرسیده شود.

این فرایند تا مصاحبه آخر و رسیدن به اشباع طی شد. اطلاعات به دست آمده از هر مصاحبه، مقوله‌های استخراج شده و جریان برقراری ارتباط بین مقوله‌ها، بر مبنای اصول روش‌گرد تئوری (پدیده، شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها) جریان پرسش‌های بعدی را به انتخاب افراد مطلع دیگر با پرسش‌های هدفمندتر، هدایت می‌کرد. با توجه به پرسش‌ها و چارچوب مفهومی و پاسخ‌های مربوط، داده‌های ابتدایی برای کدگذاری استخراج شد. جریان تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت کدگذاری سه مرحله‌ای (باز، محوری و انتخابی)، صورت گرفت. طی این مراحل کدگذاری، داده‌ها در ابتدا تجزیه و ریز و در آخر دوباره باهم مرتبط شدند.

داده‌های مورد نیاز این پژوهش حاصل مصاحبه نیمه ساخت یافته با ۱۵ نفر از افراد مطلع اعم از شورای روستا، معتمدان و خیرین روستا، مدیران مدرسه و افراد دیگر ساکن در روستای مهرآباد شهرستان اردستان که با پدیده مورد پژوهش آگاهی داشتند، است. طریقه انتخاب مشارکت‌کنندگان، هدفمند و دردسترس و تعیین تعداد آن‌ها با رسیدن به مرحله اشباع، انتخاب شده است. جدول ۲ مربوط به مشخصات کلی درباره مشارکت‌کنندگان است.

تحقیق، به مانند سؤالات بسته، در تنگنا قرار نمی‌داد و براساس نیاز اطلاعاتی پژوهش، سؤالات تغییر پیدا می‌کرد، محقق این روش را برای دریافت و شناخت مشارکت مردمی در بهسازی محیط‌های روستایی انتخاب کرد.

ابتدا پرسش‌هایی نیمه ساخت یافته که محقق بتواند از آن پرسش‌ها برای رسیدن به داده‌های مورد نظر، استفاده کند، تهیه شد. در تهیه این پرسش‌ها، محقق به پیشینه تجربی و نظری پژوهش نظر داشته و از آن اطلاعات برای طرح پرسش‌های خود، استفاده کرد. سپس محقق با آن پرسش‌ها وارد میدان پژوهش شد. در این زمان بود که نکات قوت و ضعف پرسش‌های باز، آشکار شد. در مصاحبه‌های بعدی، با توجه به اقتضا و روند مصاحبه، لازم می‌شد دوباره سؤالات باز مورد بازنگری، حذف، اضافه یا تغییر قرار گیرند. در مصاحبه‌های بعدی و تا آخرین مصاحبه، جریان بازنگری و اصلاح پرسش‌های نیمه باز، ادامه داشت. دلیل انجام این کار، محتوای نظرات مشارکت‌کنندگان و هدایت جریان مصاحبه با نظر و داده‌هایی که از آن مصاحبه استخراج می‌شد، بود. بعد از شروع مصاحبه اول، کدگذاری باز آن مصاحبه و ساخت مفاهیم، مقایسه آن‌ها باهم و ساخت مقوله‌ها، انجام شد. داده‌های مصاحبه اول، علاوه بر اینکه ذهن محقق را متوجه ابعاد تازه‌ای کرد، به ایجاد سؤالات جدیدتری

جدول ۲: دموگرافیک مشارکت‌کنندگان

شماره	مدت زمان مصاحبه	جنسیت	تحصیلات	شغل	سن
۱	۱	مرد	فوق دیپلم	کشاورز و دهیار	۴۴
۲	۱	زن	لیسانس	معلم و همسر شورا	۴۴
۳	۱	مرد	فوق لیسانس	کارمند آموزش و پرورش و شورا	۵۳
۴	۱:۲۰	مرد	سیکل	کشاورز و شورا	۶۷
۵	۱:۱۵	زن	فوق دیپلم	بهیار و شورای سابق	۴۱
۶	۱	مرد	دیپلم	باغدار و کارآفرین	۵۱
۷	۱	زن	لیسانس	مدیر کارگاه کارآفرینی روستا	۴۶
۸	۱:۳۰	مرد	فوق دیپلم	مدیر شبکه‌های مجازی روستا	۳۹
۹	۱	مرد	فوق لیسانس	دبیر و شورای سابق روستا	۴۸
۱۰	۱:۱۰	مرد	دیپلم	دهیار سابق	۵۱
۱۱	۲	زن	لیسانس	بهیار خانۀ بهداشت	۴۳
۱۲	۱:۳۰	مرد	لیسانس	دبیر و شورای سابق روستا	۴۸
۱۳	۱	مرد	لیسانس	مسئول آب و برق روستا	۴۱
۱۴	۱:۲۰	مرد	دیپلم	کشاورز	۵۲
۱۵	۱	زن	دیپلم	تولیدکننده صنایع دستی	۳۸

مأخذ: پژوهش حاضر، ۱۴۰۱

داده‌ها، داده‌های جمع‌آوری شده تکرار داده‌های قبلی باشد و اطلاعات جدیدی حاصل نشود. در تحقیقات کیفی تکرار نکات مهم و برجسته در صورت ادامه مطالعه، نشانه کفایت حجم نمونه است. همچنین توجه به این نکته ضروری است که تحقیق کیفی در میدان واقعی انجام می‌پذیرد، به عبارت دیگر در محلی که مشاهده‌گران حضور دارند. حضور در میدان تحقیق این فرصت را برای محقق فراهم می‌آورد تا از نزدیک با پدیده مورد مطالعه آشنایی حاصل کند» (ابوالمعالی، ۱۴۰۰: ۱۲۳).

اشباع نظری وقتی به وجود می‌آید که محقق به این اطمینان برسد که دیگر داده‌های نو در هیچ مقوله یا خرده‌مقوله‌ای به پژوهش اضافه نمی‌کند یا به عبارت دیگر، داده‌های تازه به نوعی تکرار داده‌های قبلی هستند. ماهیت این پژوهش به گونه‌ای بود که مصاحبه‌هایی با

هدف محقق شناسایی، کشف و برقراری ارتباط بین مفاهیم به دست آمده است. اساس این پژوهش بر مبنای گردآوری نظرات مشارکت‌کنندگان از مشارکت مردمی در بهسازی محیط‌های روستایی و اثر آن بر روستا، بر مبنای روش نظریه بنیانی است، این پژوهش با استفاده از نمونه‌گیری نظری، غیراحتمالی و هدفمند به بررسی تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان می‌پردازد و نمونه‌گیری مناسب برای این پژوهش، نمونه‌گیری نظری و هدفمند از میان افراد واجد شرایط ساکن در روستای مهرآباد شهرستان ارستان، در محیط کاری روستا یا فضاهای عمومی انجام شده است.

موضوع مهم در این تحقیق که براساس روش تحقیق کیفی است، به اشباع رسیدن داده‌ها است. «اشباع عبارت است از اینکه با ادامه جمع‌آوری

۲- مقایسه‌های تحلیلی: محقق در مرحله اعتباربخشی به یافته‌ها با مقایسه‌های تحلیلی، یک سیر بین نظریه‌ها و یافته‌های میدانی را انجام داده و با مرور مجدد نظریه‌ها، سعی در انتزاعی کردن و نزدیک کردن یافته‌های پژوهش با نظریه‌های مرتبط، کرد. با مرور مجدد نظریه‌ها و مصاحبه‌ها، محقق می‌توانست در انتخاب مقولات از نظریه‌ها کمک بگیرد یا مقولاتی که شبیه به نظریات مرور شده بودند را به‌طور عمیق‌تر، مورد پرسش قرار دهد تا از شباهت یا عدم‌شباهت و حتی رد آن نظریه توسط مشارکت‌کنندگان مطلع شود.

۳- استفاده از تکنیک ممیزی: در این زمینه دو متخصص (استاد راهنما و استاد مشاور) و کارشناسانی که بر حوزه روش زمینه‌ای اشراف داشتند، بر مراحل مختلف کدگذاری، مفهوم‌سازی و استخراج مقولات نظارت کردند.

برای تشریح بیشتر سیر رسیدن از داده‌های خام به مفاهیم، یک نمونه از مصاحبه‌های کدگذاری شده آمده است.

زنان و مردانی که سال‌ها ساکن روستای مهرآباد بوده و در خصوص پدیده مشارکت در بهسازی روستا داشتند، انجام شد. اشباع نظری مورد لزوم بعد از مصاحبه یازدهم حاصل شد و چهار مصاحبه بعدی برای اطمینان از حصول اشباع نظری انجام شد. برای ایجاد اعتماد به یافته‌های پژوهش، از راه‌هایی چون، سنجش و بازنگری توسط مشارکت‌کنندگان، کنترل و بازبینی یافته‌ها توسط استاد راهنما و مشاور و نیز مقایسه‌های تحلیلی انجام شده است. فرایند انجام کدگذاری باز به این صورت بود که هر مصاحبه، ابتدا نگارش و بعد از آن گزاره‌های مهم آن در جدول کدگذاری باز وارد می‌شد. در مرحله بعدی همه گزاره‌هایی که به یک مفهوم هم‌معنی اشاره داشتند، پشت سر هم آورده و خرده‌مقوله‌ای که دربرگیرنده مفهومی برای همه مفاهیم مشترک باشد، انتخاب شد. خرده‌مقولات، در طبقه‌ای انتزاعی‌تر که دامنه معنایی گسترده‌تر و انتزاعی‌تری نسبت به مرحله پیش داشت، به نام مقولات قرار می‌گرفت.

برای رسیدن به معیار قابلیت اعتماد^۱ (معادل پایایی^۲ و روایی^۳ در تحقیقات کمی) از سه تکنیک متعارف و مرسوم (Silverman, 2013: 15) زیر استفاده شد:

۱- بازبینی و کنترل یافته‌های کیفی توسط اعضای شرکت‌کننده در پژوهش: در این پژوهش یافته‌های کیفی در مرحله مقوله‌بندی و مدل‌های محوری و انتخابی با استفاده از مراجع به نظرات مشارکت‌کنندگان (۴ نفر) مورد راستی‌آزمایی قرار گرفت تا صحت گزاره‌های به دست آمده و تطابق آن‌ها با منظور مشارکت‌کنندگان، تأیید شود.

جدول ۳: نمونه کدگذاری باز

مفاهیم	داده‌های خام	کد
کمک برای آبادانی	مشارکت در بهسازی همان طوری که از اسمش مشخصه، یعنی اهالی باهم کمک و همکاری کنند برای ساختن و آباد کردن روستا، رفع مشکلات و ایجاد امکانات رفاهی، ورزشی، درمانی، تفریحی و ...	کد ۱ (۱)
کدورت و جناح‌سازی	اما اینکه بگم چی باعث می‌شه مشارکت انجام نشه، کدورت‌هایی که گاهی پیش میاد یا جناح‌سازی‌ها و تخریب شوراهای فعلی توسط شوراهای سابق یا این دست کارهای بچه‌گانه.	کد ۳ (۶)
همکاری کم	روستای ما همکاری انجام می‌شه، اما کمه.	کد ۶ (۱۰)
بهبود اوضاع	بهسازی یعنی اوضاع از اینی که هست بهتر بشه.	کد ۷ (۱)

مأخذ: پژوهش حاضر، ۱۴۰۱

تمام مصاحبه‌های انجام‌شده کدگذاری شد و خرده‌مقولات و مقولات هر کدام از آن‌ها با توجه به مفاهیم به خرده‌مقولات و مقولات را نشان می‌دهد.

جدول ۴: سیر از مفاهیم به خرده‌مقوله و مقوله

مقولات	خرده‌مقولات	مفاهیم	کد
شفاف‌سازی	اعتمادسازی	اعتماد به مسئولان (شرایط علی جذب مشارکت)	کد ۱ (۶-۸)
	اطلاع‌رسانی	اطلاع‌رسانی، توجیه و اقناع	
		ارائه گزارش از روند انجام خدمات	

مأخذ: پژوهش حاضر، ۱۴۰۱

باغات و تبدیل کاربری آن‌ها به زمین‌های مسکونی می‌شود. مهاجرت معکوس سالمندان نیز اشاره به راندمان پایین مهاجرت معکوس در بهسازی روستاها به دلیل اکثریت افراد سالمند مهاجرت‌کننده به روستا است. پارادایم انتخابی این پژوهش، «آبادسازی مشارکتی» است. منظور از آبادسازی مشارکتی، درک و تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان از بهسازی روستا و نقاط مثبت پدیده مهاجرت معکوس است.

پدیده انتخابی آبادسازی مشارکتی

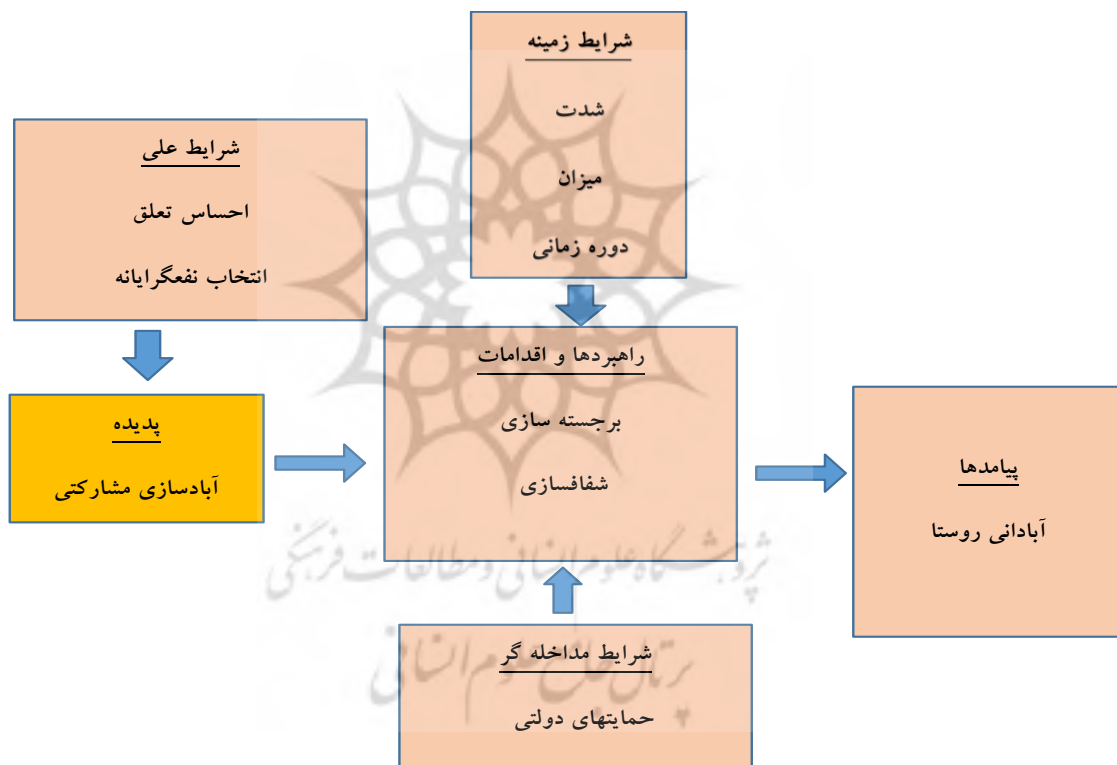
در بخش کدگذاری انتخابی تحقیق ضمن ایجاد طبقه‌بندی‌های مختلف براساس اهمیت و تکرار برای مشارکت‌کننده‌ها، یک مضمون نهایی را به‌عنوان هسته مرکزی مضامین ساخته‌شده برگزیدیم و مضامین دیگر

یافته‌های پژوهش

بعد از کدگذاری مصاحبه‌ها (انتخاب مفاهیم و گذار از جز به کل و اکتشاف خرده‌مقولات و مقوله‌های اصلی)، از مجموع ۴۳۵ داده خام، ۳۹۸ مفهوم از داده‌های اولیه استخراج شد که از میان آن مفاهیم به ۶۵ خرده‌مقوله و ۲۵ مقوله، به‌دست آمد. درنهایت دو مدل پارادایمی محوری «تغییرات بافتاری-ساختاری» و «مهاجرت معکوس سالمندان»، به‌عنوان دو پدیده محوری انتخاب شدند. تغییرات بافتاری-ساختاری، شرایطی است که با شروع مهاجرت‌های معکوس در روستای مورد نظر باعث تغییرات کالبدی در روستا شده است. این تغییرات شامل تغییر شکل و نوع بناهای روستا و همچنین کاهش زمین‌های زراعی و

آبادسازی مشارکتی به شمار می‌رود. انجام حمایت‌های دولتی و اختصاص وام‌های با نرخ سود کم، شرایط مداخله‌گر در این پدیده به حساب می‌آید. به‌زعم مشارکت‌کنندگان با شفاف‌سازی مبالغ مالی مشارکتی و همچنین با قدردانی و تشکر و برجسته کردن افراد مشارکت‌کننده از طریق شبکه‌های مجازی روستا، می‌توان بر کمیت و کیفیت مشارکت در بهسازی روستا، افزود و درنهایت، پیامد آبادسازی مشارکتی در روستا، بهبود شرایط روستا و آبادانی آن خواهد بود.

محوری را با مضمون و هسته کانونی انتخابی، متصل کردیم. محقق با بازخوانی متن مصاحبه‌ها، مقولات مستخرج‌شده و محورهای پژوهش، مضمون انتخابی پژوهش را، «آبادسازی مشارکتی» به‌عنوان پارادایم اصلی انتخاب کرد. منظور از آبادسازی مشارکتی، تجربه زیسته و تلقی مشارکت‌کنندگان از بهسازی روستا به کمک اهالی و کسانی که با مهاجرت معکوس به روستا برگشته‌اند، است. احساس تعلق خاطر به روستا و انتخاب نفع‌گرایانه و انتفاعی از عمده‌ترین شرایط علی در پدیده

شکل ۱: مدل پارادایمی پژوهش

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۱

۸: به‌نظر یکی از علل مهاجرت مردم از شهرها به روستاهای پدر خودشون، اون حس درونی و علاقه به وطن و زادگاه خودشونه.
 ۱۱: خود مردم روستای خودشون رو دوست دارند. اینجا خاک آبادی و اجدادی‌شون هست. نمی‌شه بیخیالش بشن. آدم نسبت‌به جایی که اونجا دنیا اومده

شرایط علی پدیده آبادسازی مشارکتی

احساس تعلق: منظور از احساس تعلق، حس دل‌بستگی به روستا و علاقه به آبادانی آن است. مشارکت‌کنندگان، روستا را به‌دلیل زادگاه خود و میراث پدران و مادران خود دوست داشته و نسبت‌به آن احساس وظیفه و مسئولیت می‌کنند.

فرهنگی است» (اسماعیلی، بی تا: ۹۰). در روستای مورد مطالعه، تعدادی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی مانند احترام به بزرگ‌ترها، امنیت اجتماعی، انسجام اجتماعی و ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی به صورت چشمگیری وجود دارد. شاخص مشارکت اجتماعی هم با پدیده مهاجرت معکوس افزایش پیدا کرده است. حمایت‌های دولتی در واقع چرخ‌دنده تمایل افراد به مهاجرت به حساب می‌آید.

کد ۳: مهاجرت معکوس تقریباً از اواخر دوره اول ریاست جمهوری احمدی‌نژادی در روستای ما آغاز شده و همچنان ادامه دارد. علت اونم مشوق‌هایی بود که از اون زمان شروع شده. مثل وام‌های ۵ میلیونی به جوان‌ها یا وام‌های با بهره کم برای ساخت مسکن یا وام‌های خوداشتغالی و کارآفرینی.

کد ۱۰: دولت یه مدت از روستاها حمایت کرد. اگرچه این حمایت کافی نیست. چون علاوه بر حمایت مالی از روستاییان باید به مسائل روستا هم رسیدگی بشه. نمی‌شه فقط یه وام بدی و بگی برو روستا رو آباد کن. باید آب روستا تأمین بشه. امکانات رفاهی روستا تأمین بشه.

راهبرد

برجسته‌سازی: منظور از برجسته‌سازی، قدردانی و تشکر از کسانی که با کمک‌های مالی یا غیرمالی در بهسازی روستا مشارکت کرده‌اند، است. مشارکت‌کنندگان این راهبرد را باعث افزایش سطح مشارکت در اهالی و رضایت آن‌ها از مشارکت خود عنوان کردند.

کد ۱: یک راه دیگه برای افزایش مشارکت به نظر من قدردانی از مشارکت‌کنندگان در کانال روستا است. این عامل خودش به صورت خیلی مؤثر باعث ایجاد انگیزه برای جذب کمک‌های خیرخواهانه و عمرانی اهالی می‌شه.

حس داره. درسته زندگی در شهر امکانات و مزایای خودش رو داره، اما دلیل نمیشه جای زادگاه آدم رو بگیره. هر جای دنیا هم که بری دلت پیش زادگاهته.

انتخاب نفع‌گرایانه: محقق مقوله انتخاب نفع‌گرایانه را برای آن دسته از گزاره‌هایی که اشاره به دلایل مالی، اقتصادی و متفعانه برای مهاجرت و مشارکت در بهسازی روستا عنوان شده بود، انتخاب کرده است.

کد ۱۴: زمین‌های روستا بعد از کرونا به شدت گرون شد. مردم دیدند زمین‌هاشون هم قیمت خونه‌هایی شده که در اصفهان یا تهران دارند، گفتند بیان بهش رسیدگی کنند، آباد کنند. یا باغات‌شون رو سروسامان بدنند.

کد ۴: خب اول که شرایط روستا فرق کرده. کمی امکانات روستا بیشتر شده و شهر زندگی کردنم سخت شده. هزینه‌ها بالاست. آب‌وهوایش هم که آلوده است. مردم دوباره برمی‌گردند روستا.

شرایط مداخله‌گر در پدیده آبادسازی مشارکتی

حمایت‌های دولتی: اعطای وام‌های ساخت مسکن یا راه‌اندازی مشاغل و کسب‌وکار، مانند: گاوداری، دامداری، کشاورزی و... باعث متمایل شدن روستاییان به برگشت به روستا شده است. این حمایت‌ها می‌تواند باعث افزایش سرمایه اجتماعی در بین مردم شود. «سرمایه اجتماعی مفهومی کلی است که از اجزای متفاوتی تشکیل شده است. این اجزا دارایی‌های یک جامعه می‌تواند باشد که هیچ‌کسی به‌طور فردی مالک همه آن‌ها نیست. این نوع سرمایه تنها در صورت تملک جمعی معنی پیدا می‌کند و یک نفر هرگز نمی‌تواند مالک وجود سرمایه اجتماعی در جامعه باشد. این ابعاد عبارت‌اند از: اعتماد اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی احترام به بزرگ‌ترها، وفاداری به عهد، خوش‌قولی و قراری، امنیت اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی و شناخت، انسجام اجتماعی و سرمایه

کد ۲: راهکار من اینه که خود اهالی به‌طور مداوم در جریان دخل و خرج روستا باشند. جلسات سه‌ماهه در مسجد روستا برگزار می‌شه و زمان جلسه در کانال تلگرامی و واتساپ و اینستاگرام روستا اعلام می‌شه، مردم یا می‌تونند حضوری شرکت کنند یا گزارش تصویری اون رو ببینند. همیشه شاهد بودیم بعد از این جلسات چقدر مشارکت‌ها افزایش پیدا کرده. اونم به‌دلیل در جریان قرارگرفتن اهالی روستا از پروژه‌ها و طرح‌های پیشنهادی شوراها و دهیاره. این اطلاع‌رسانی مردم رو نسبت به روستا دلگرم می‌کنه و حس تعلق خاطر اونا رو تقویت می‌کنه تا نسبت به آبادانی روستا نقشی داشته باشند. چه مادی، چه فکری، چه تخصصی.

پیامد

آبادانی روستا: آبادی و بهبود شرایط روستا و توسعه آن، یکی از پیامدهای مشارکت‌های اهالی بومی و مهاجرت‌کننده‌های روستاست. احداث مسکن برای نیازمندان، تعمیرات مسجد و مدرسه، تجهیز درمانگاه، روستا و... است.

کد ۴: در روستای ما یه بهسازی‌هایی انجام شده. یه کارهایی هم قراره انجام بشه. مثلاً لایروبی نه‌رها یا گرفتن وام برای بعضی کشاورزان که زمین‌هایی داشتند که نمی‌تونستند آبادش کنند. یا بازسازی مسجد. نتایجش هم خوب بوده دیگه. روستا آبادتر شده.

کد ۱۲: در روستای ما یه بهسازی‌هایی انجام شده. یه کارهایی هم قراره انجام بشه. مثلاً لایروبی نه‌رها یا گرفتن وام برای بعضی کشاورزان که زمین‌هایی داشتند که نمی‌تونستند آبادش کنند. یا بازسازی مسجد. نتایجش هم خوب بوده دیگه. روستا آبادتر شده.

کد ۲: الان روستا چندین کانال و گروه داره که همه‌چی اونجا اعلام می‌شه. مردم خبردار می‌شن. ذوق می‌کنند از کارهایی که انجام شده و افرادی که مشارکت کردند وقتی اسم خودشون رو توی کانال روستا می‌بینند خیلی تشویق می‌شن و حس خوبی می‌گیرند. خیلی‌ها هزینه مراسم فوت عزیزانشون رو به حساب عمران روستا واریز می‌کنند و این فرهنگ داره جا می‌افته که به‌جای هزینه‌های سنگین برای مراسمی که برای مثلاً ۴۰۰ نفر یک شام یا نهار داده بشه، اون هزینه واریز بشه برای کارهای ماندگارتر و یک توشه آخرتی بشه برای متوفی.

شفاف‌سازی: شفاف‌سازی، راهبرد دوم مشارکت‌کنندگان برای افزایش مشارکت در بین اهالی برای بهسازی روستا است. اعلام دقیق و گزارش کامل از مبالغ دریافتی از اهالی و شرکت‌کنندگان در طرح‌های عمرانی و همچنین گزارش شفاف تصویری از اقدامات انجام‌شده، راهبرد دیگری برای اعتمادسازی بیشتر و ایجاد احساس تأثیرگذاری در بین اهالی برای افزایش مشارکت است.

کد ۱: راهکارم برای حذف موانع مشارکت گفت‌وگوی شفاف و بی‌واسطه با مردم. این گفت‌وگو می‌تونه به‌صورت مجازی از طریق کانال‌ها و گروه‌های مجازی و پاسخ دهیار یا شوراها به مطالبات و سؤالات اهالی باشه یا گفت‌وگوی حضوری. ارائه گزارش تصویری و میدانی از خدمات انجام‌شده هم می‌تونه مشوقی برای افزایش مشارکت باشه.

کد ۹: مطرح کردن دقیق و صادقانه از مبالغی که از مردم گرفتند و نحوه هزینه‌کردن اونا می‌تونه خیلی در مردم ایجاد انگیزه کنه که مشارکت کنند. اگر این کارا شفاف نباشه، مردم اعتمادی براشون نمی‌مونه. الان شکر خدا کارهای روستا به‌صورت هیئت‌امنایی داره اداره می‌شه و امکان سوءاستفاده خیلی کم شده؛ اما باز باید هر از گاهی به اهالی اطلاع‌رسانی کنند.

بحث و تفسیر

روستائیان دید مثبتی نسبت به مهاجرت معکوس و مشارکت‌های مردمی این مهاجرت‌ها دارند. به‌زعم آن‌ها، بهسازی در روستاها با افزایش جمعیت و افزایش مشارکت‌های مردمی چه از نظر مالی چه غیرمالی و همچنین جلب حمایت‌های دولتی صورت می‌گیرد. داشتن حس تعلق به روستای آبا و اجدادی و اهداف سودگرایانه به همراه حمایت‌های دولتی، باعث افزایش مهاجرت معکوس در روستای مورد پژوهش شده است. مقوله هسته‌ای این پژوهش نشان می‌دهد که بهسازی در روستاها با افزایش مشارکت اهالی عجین شده است. این مشارکت با شفاف‌سازی شوراها و دهیار و سایر مسئولان امور روستا و تشویق و تکریم روستائیان در شبکه‌های مجازی روستا، افزایش می‌یابد.

در روستای مورد بررسی، مشارکت‌های مردمی افزایش پیدا کرده و از محل این مشارکت‌ها اقداماتی در خصوص آبادانی روستا صورت گرفته است. وضعیت ظاهری روستا از نظر بهبود امکانات روستایی و افزایش ساخت‌وساز و افزایش جمعیت روستا، نسبت به گذشته بهتر شده و تعداد خانه‌های نوساز یا خانه‌هایی که تعمیر شده و در حال ساخت‌اند، رو به افزایش است. نمای روستا، نمای جدیدی به خود گرفته است؛ اما این بهسازی نقشی در مهاجرت معکوس ندارد، بلکه برعکس، این مهاجرت معکوس است که باعث بهسازی روستا شده است. ممکن است این روند تغییر کند، یعنی بعد از این، آبادانی روستا منجر به تمایل به بازگشت اهالی مهاجرت‌کرده شود؛ زیرا در حال حاضر، امکانات روستا نسبت به ده سال قبل تغییرات چشمگیری داشته و ارزش مالی دارایی‌های اهالی، از خانه و باغچه تا زمین‌های زراعی و باغات، بالا رفته است. همین دو عامل می‌تواند مشوقی برای مهاجرت‌های معکوس بیشتر شود. احساس تعلق خاطر به روستا و انتخاب نفع‌گرایانه و انتفاعی از عمده‌ترین شرایط علی در پدیده آبادسازی مشارکتی به شمار

می‌رود. انجام حمایت‌های دولتی و اختصاص وام‌های با نرخ سود کم، شرایط مداخله‌گر در این پدیده به حساب می‌آید. به‌زعم مشارکت‌کنندگان با شفاف‌سازی مبالغ مالی مشارکتی و همچنین با قدردانی و تشکر و برجسته‌کردن افراد مشارکت‌کننده از طریق شبکه‌های مجازی روستا، می‌توان بر کمیّت و کیفیت مشارکت در بهسازی روستا افزود و درنهایت، پیامد آبادسازی مشارکتی در روستا، بهبود شرایط روستا و آبادانی آن خواهد بود.

پیامدهای فردی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی مهاجرت معکوس در روستای مورد پژوهش شامل این موارد است: آبادی و بهبود شرایط روستا و توسعه آن، یکی از پیامدهای مشارکت‌های اهالی بومی و مهاجرت‌کننده‌های روستا است. احداث مسکن برای نیازمندان، تعمیرات مسجد و مدرسه، تجهیز درمانگاه روستا و... است. یکی از مهم‌ترین و چشم‌گیرترین پیامدهای تغییرات بافتاری-ساختاری روستا، شبیه شهر شدن آن است. این پیامد در نگاه اول پیامد مثبتی به‌شمار می‌رود، اما در واقع کارکرد روستا تغییر کرده و با تغییرات جمعیتی آن، کارکرد اصلی روستا که تأمین منابع کشاورزی و باغی و دامی بوده، تبدیل به کارکردی مدرن مانند تفریحگاهی یا قطعه‌بندی و فروش اراضی کشاورزی برای ویلاسازی و... شده است.

به‌هم‌خوردن تناسب سنی در روستا و خالی‌شدن روستا از افراد جوان و کودک در مقابل اکثریت سالمندان و افراد بالای ۶۰ سال، از دیگر پیامدهای پدیده مهاجرت معکوس سالمندان است که به‌تبع باعث ایستایی در روستا و عدم پویایی و توسعه آن می‌شود. مقوله بیلاقی‌شدن روستا که از پیامدهای مهاجرت معکوس سالمندان به‌شمار می‌رود، به پدیده‌ای اطلاق می‌شود که در آن، روستا کارایی اصلی خود که تولید محصولات کشاورزی و دامی است را از دست داده و صرفاً تبدیل به تفریحگاهی برای گذران اوقات فراغت یا زندگی بدون دغدغه افراد سالمند می‌شود. یافته‌های

روستاهای فارس‌زبان گسترش‌یافته در برخی روستاها، ایجاد خانه‌های دوم باعث بروز اختلاف میان ساکنان شده و در برخی مواقع اثرات اجتماعی-فرهنگی چون ایجاد اتحاد و همدلی و جلب مشارکت آنان در اقدامات روستا داشته است»، منطبق با یافته‌های این پژوهش است.

پژوهش سلیمی (۱۳۹۸) که معتقد است «انگیزه بازگشت به روستایی مهاجران بیشتر بازتابی از جاذبه‌های روستایی، دافعه‌های شهری و هزینه و فایده‌های آن است»، با یافته‌های این پژوهش هم‌سویی دارد. نتایج پژوهش ابراهیم‌زاده‌آسمین و همکاران (۱۳۹۸)، مبنی بر اینکه «مهاجرت معکوس فصلی یا موقت بیشتر در

منابع

ابراهیم‌زاده‌آسمین، حسین؛ ابادر اشتری مهرجردی؛ ایمان اسلامی (۱۳۹۸). مهاجرت معکوس روستایی با تغییر سبک زندگی شهری، فصلنامه علمی-پژوهشی. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. سال دوازدهم. شماره اول. صفحات ۱۸۶-۱۶۹.

<https://geography.garmsar.iau.ir/>

ابولمعالی، خدیجه (۱۴۰۰). پژوهش‌های کیفی از نظریه تا عمل، تهران. نشر علم.

<https://elmpub.com/>

ازکیا، مصطفی؛ رشید احمدرش؛ کامبیز پارتازیان (۱۳۹۶). روش‌های تحقیق کیفی از نظریه تا عمل، جلد دوم. چاپ اول. تهران. کیهان.

<https://www.agahbookshop.com/>

بلوس، عارفه (۱۳۹۷). تحلیل عوامل مؤثر بر مهاجرت معکوس به روستاهای پیرامونی کلان‌شهر تبریز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته جغرافیا. جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی. مدیریت توسعه پایدار روستایی. دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی. دانشگاه تبریز.

<https://irandoc.ac.ir/>

حاج حسینی، حسین (۱۳۸۵). سیری در نظریه‌های مهاجرت، فصلنامه راهبرد. شماره ۴۱. صفحات ۲۴۹-۲۴۵.

<https://geoplanning.tabrizu.ac.ir/>

رحمتی، مریم (۱۴۰۰). زندگی روستایی امروزی در حاشیه رود گاماسیاب در بیستون (کرمانشاه)؛ بهسازی و معاصر سازی روستاها در جوار محوطه تاریخی بیستون، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته مهندسی معماری. دانشگاه هنر تهران. پردیس بین‌المللی فارابی.

<https://irandoc.ac.ir/>

سلیمی، کاوه (۱۳۹۸). عوامل اجتماعی و اقتصادی مرتبط با انگیزه مهاجرت معکوس، نمونه موردی شهر سقز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته علوم اجتماعی- پژوهش علوم اجتماعی (پژوهشگری علوم اجتماعی). دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه حکیم سبزواری.

<https://irandoc.ac.ir/>

علی‌ابایی، مجتبی؛ محمود جمعه‌پور (۱۳۹۵). فرایند و الگوی مهاجرت معکوس روستایی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: دهستان حاجیلو شهرستان کبودرآهنگ)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی. سال ۵. شماره ۴. شماره پیاپی ۱۶. صفحات ۹۱-۱۰۵.

<https://irrp.um.ac.ir/article>

فیاض، زهراسادات (۱۳۹۷). تحلیل ظرفیت زیست‌بوم شهرستان سمیرم در راستای برنامه‌ریزی مهاجرت معکوس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته شهرسازی - برنامه‌ریزی شهری. دانشکده هنر: دانشگاه اصفهان.

<https://irandoc.ac.ir/>

محمودیان، حسین؛ داوود شهیری ثانی (۱۳۹۷). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تمایل به مهاجرت افراد از شهر آبادان با استفاده از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران. سال سیزدهم. شماره ۲۶. صفحات ۸۹-۱۱۸.

<https://www.jpaiassoc.ir/>

مهاجرانی، علی‌اصغر؛ زهرا روستا (۱۳۹۳). بررسی مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و تغییرات فرهنگی و سیاسی در روستاهای شهرستان‌های تنکابن و رامسر واقع در مازندران، ۱۳۸۵-۱۳۹۰، نشریه مطالعات جامعه‌شناختی شهری. دانشگاه دهقان. سال ۵. شماره ۱۳. صفحات ۱۹۴-۱۶۷.

<https://urb.dehaghan.iau.ir/>

میرفلاح‌نصیری، سید نعمت‌الله؛ فریده دل‌عظیمی؛ شهلا صباغی (۱۳۹۵). آیا مهاجرت معکوس در کشور در حال تحقق است؟

<https://ssicenter.mcls.gov.ir>

نامدار، محبوبه؛ علی‌اکبر عنابستانی؛ محمد رحیم رهنما؛ سعیدرضا اکبریان‌رونیزی (۱۳۹۹). تحلیل اثرات سرمایه‌های ارسالی مهاجران بین‌المللی بر توسعه پایدار روستاهای جنوب استان فارس، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. سال نهم. شماره دوم. صفحات ۱۹۸-۱۷۳.

<https://serd.khu.ac.ir/>

References

Ganguly, Shrimoyee (2022). Reverse migration and exports at extensive margin: case of a small dependent economy, *Indian Economic Review* Volume 57, 321-348.

<https://link.springer.com/>

Khan, Asma & Arokkiaraj (2021). Challenges of reverse migration in India: a comparative study of internal and international migrant workers in the post-COVID economy

<https://www.springeropen.com>.

Kreuzera, Maria , Hans Mühlbacherb , Sylvia von Wallpach (2018). Home in the re-making: Immigrants' transcultural experiencing of home, *Journal: Journal of Business Research - Volume 91, October 2018, 334-341.*

<https://www.sciencedirect.com/science>

Massey, D.S.J. Arango. G. Hugo, A. Kouaouci, and J.E. Taylor (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal" *Population and Development Review*, 19(3):431-466.

<https://www.jpaiassoc.ir/>

Piras, R (2017). A long- run analysis of push and pull factors of internal migration in Italy. Estimation of a gravity model with human capital using homogeneous and heterogeneous approaches. *Papers in Regional Science*, 96(3), 571-602.

<https://rsaconnect.onlinelibrary.wiley.com/>

Rajan, S. I., & Zachariah, K. C (2020). New Evidences from the Kerala Migration Survey, 2018. *Economic and Political Weekly*, 55(4).

<https://www.epw.in/journal>

Satadru Sikdar and Preksha Mishra (2020). Reverse Migration during Lockdown: A Snapshot of Public Policies, *National Institute of Public Finance and Policy New Delhi, Working Paper No. 318.*

<https://www.nipfp.org.in/>

Schuerkens, Ulrike (2005). "Transnational Migration and Social Transformations: A Theoretical Perspective", *Current Sociology*, Vol. 57, No. 4, 575-557.

<https://www.migpolgroup.com/>

Sen, Sunanda (2022). Pandemic and the Reverse Migration of Labour in India, The site is maintained by the Economic Research Foundation, New Delhi.

<https://www.macrosan.org/>

Silverman, D (2013). *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook.*

<https://www.amazon.com/>

Zweig, David Tsai, & Kellee S. Singh, : Alwyn Didar (2021). Reverse entrepreneurial migration in China and India: The role of the state, *World Development*, Volume 138.

<https://www.sciencedirect.com/>